

Kiss P. Attila
A Kárpát-medence 5-6. századi fegyver mellékeletes sírjai és a férfi társadalom
rekonstrukciója

Bevezetés, módszerek

A 3 éves OTKA PD időszakban az 5–6. századi fegyveres temetkezések vizsgálatát és a hozzájuk kapcsolódó társadalomtörténeti elemzéseket tűztem ki fő célomnak, melyet a PTE BTK Régészeti Tanszékpén valósítottam meg. A pályázat megkezdését megelőzően már több tanulmányban is foglalkoztam a témával, de komplex, széleskörű elemzésre lehetőséget ez a három év biztosított számomra. Az alapvető könyvészeti adatok ellenőrzésén és a kezdeti katalógus összeállításán túl egyre inkább szükségszerűvé vált a régi ásatásokból származó anyag revíziója, valamint az új, hiteles és jól dokumentált feltárásból származó adatok bevonása is a kutatásba. Ennek köszönhetően több a 2010-es évek folyamán feltárássra kerülő temetőanyaggal is volt módom foglalkozni, valamint a tervezett közléshez az alapkutatásokat elvégezni.¹ Sok esetben az adatfelvételre még a restaurálási munkálatok közepén került sor, így egy utólagos kontrol ellenőrzés ezek esetében még kilátásba van helyezve. A múzeumi anyagfelvétel esetében sajnálatos módon számos esetben találkozott az ember a korábbi ásatási anyag hiányával, illetve a főként század első felében végzett ásatásokról bekerülő anyag szinte felismerhetetlen, töredékes voltával is. Emellett sajnos néhány lelőhely anyagának beazonosíthatósága, illetve hozzáférhetősége is nehézkes volt, ezért ezekben az esetekben kénytelen voltam a rendelkezésre álló szakirodalmi adatok mind pontosabb elemzésére hagyatkozni.

Az 5–6. század vonatkozásában összesen 436 temetkezés anyagát volt módomban felgyűjteni és vizsgálat alá venni. A téma komplexitásából adódóan a vizsgálatokat természetesen részben ki kellett terjeszteni a kora avar korszakra is, mivel számos 6. századra jellemző tárgytypus, illetve hozzájuk kapcsolódó rítuselem is töretlenül használatban maradt. Főként a Kelet-Dunántúl, a Tsiza-vidék és Erdély adott periódusra vonatkozó adataival egészítettem még ki az elemzett temetkezések anyagát. A hagyományos katalógus elkészítése mellett a továbbiakban az alap adatbázis elkészültét követően külön a temetkezések elemzéséhez és az egyes tárgyak metrikus adatának elemzéséhez illeszkedő adatsorok felvételét kezdtem meg. Az így létrehozott forrásbázisokat a klaszteranalízis, a főkomponens elemzés, valamint a korrespondencia analízis segítségével próbáltam meg elemzeni. Sajnálatos módon több esetben a nagyságrendi korlátok, illetve a jelentős torzító hatást jelentő tényezők (magas rablás szám) is befolyásolták a kapott eredmények elemezhetőségét. Ilyenkor és valamennyi esetben természetesen a régészeti módszerek elemzésével is összevetetem a rendelkezésre álló adatsorokat. Az antropológiai anyag esetében elmondható, hogy a régebbi időszakból származó ásatási anyag esetében nagyobb bizonytalanságokkal lehet számolni. Az újabb feltárással származó embertani anyag ellenben több lelőhely esetében megkönnyítette az egyes információk komplexebb kiértékelését is. A kutatások és az elért eredmények egy részét írásban, illetve konferencia előadások formájában már ismerttettem, azonban a megszületett munka eredményeinek fő sarokpontjait részletesebben is ismertetni fogom az alábbiakban, minthogy a teljes kézirat még nem jelent meg nyomtatásban.

A kutatás főbb irányai és eredményei

Az 5. század

A fegyverek sírba helyezése korábban is szokásban volt a Római Birodalmon kívül elhelyezkedő barbár közösségek körében, de drasztikusabb változások részben a nagy népvándorlások megindulásával, a 4. század vége és 5. század eleji időszakban jelentkeznek először (TEJRAL 1999, TEJRAL 2015). A római határok előterében, a Kárpát-medencei Barbaricumban is hasonló jelenségek szemtanúi lehetünk. Az 5. században a hun hatalom megjelenésével a helyi népesség fegyver mellékletadási szokásai jelentősen

¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Vida Tivadarnak a szőládi, Masek Zsófiának és F. Kovács Péternek a tiszapüspöki, Pap Ildikó Katalinnak és Tóth Gábornak a szelestei, valamint Farkas Zoltánnak a berettyófalui temető anyagához való teljes hozzáféréseért és a számtalan segítségért is. Emellett külön köszönet illeti Marcsik Antóniát, aki a korábbi ásatások antropológiai anyagának értelmezéséhez nyújtott nekem segítséget.

változnak, sőt újabb keleti elemekkel is színesednek, ami jól tetten érhető a leletanyagban. Az 5. század fegyvertörténeti vizsgálatai elkerülhetetlenek tekinthetőek, ha a később kialakuló soros temetőkből megtalálható harceszközöket kívánjuk megismerni. Ennek egyik oka, hogy sok esetben még egyébiránt az 5. század végén megnyitott soros temetők anyagában is kimutatható volt a fegyverzet egyes elemeinek kontinuitása (keskeny pengéjű langsxaxok, háromélű nyílhegyek, egyes pajzsdudor formák továbbfejlődő változatai).

A Kárpát-medence római provinciákhoz tartozó és barbaricum területén a harceszközök sírba tétele a 4. század előtt nagyon változó képet mutatott. Míg a germán Barbaricum egyes régióiban a jelenség – ha változó intenzitással is –, gyakorinak mondható, addig a szarmata férfi reprezentációnak nem képezte minden esetben szerves részét. Karakteresebb fegyver mellékletek az Alföld területén a 4. század második felét megelőzően az egyes steppéről beérkező új csoportok anyagában, valamint a germánokkal határos kontaktzónákban voltak kimutathatók (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018). A határ másik oldalán ritka szintén ritka estnek számított a fegyverek sírba helyezésének szokása, azonban késő római periódus kezdetére a határ menti reprezentációs kultúrában egyre több hasonló esettel szembesülhetünk a korszakban. A késő római katonai elit részben barbár hatásra, valamint privilegizált helyzetét a funerális reprezentációban is hangsúlyozva gyakorta él a korábbi hagyományokhoz képest innovációkkal. Részben a római katonai réteg hatásai nem egyszer a Barbaricum anyagában is jelentkeznek a 4. század folyamán.

Jelentősebb változások azonban csak a 4. század második felében és az 5. század elejének periódusában kezdenek el jelentkezni a fegyverdeponálási szokások terén. A meginduló nagy migrációs hullám és a korábban meginduló változások hatására a Duna-vidéken a fegyvermellékletek száma a korábbi időszakhoz képest jelentős mértékben megnő. A kora népvándorlás kor D1-es periódusában megnyitott temetőkből a keletről és északról érkező kulturális hatások és kapcsolatok egyaránt megfigyelhetők ebben az időszakban (KACZANOWSKI 1994). A fegyverek sírba helyezésének megjelenését feltehetően részben ezeknek a csoportoknak köszönhetjük. A Marosszentanna-Csernyahov-kultúra tárgyi anyagban is megjelenő hatása mellett számolni kell továbbá a Przeworsk-kultúra helyi művelődést érintő jelenlétével is. Főként annak kései fegyverleletei mutatnak nagyobb kapcsolatot a Kárpát-medence északi térségében megjelenő új temetőbe temetkező népesség szokásrendszerével. A pajzs-kard-lándzsahegy párosításokon kívül kifejezetten a lengyelországi régió felé mutatnak a Kárpát-medence keleti felén található Barbaricumban megjelenő ún. Dobrodzien-típusú gerezdelt pajzsdudorok is. Hatásuk az itt élő népességre jelentős lehetett, hiszen többek között a Dél-Alföld területén található temetkezőhelyek esetében is nagyobb arányban jelennek meg a lándzsa és kard mellékletek a sírokban (TápéMalajdok A, B; Csongrád-Berzsenyi utca, Csongrád-Kenderföldek korai temetkezései). Ez a több kulturális hatást magába foglaló népesség feltehetően az 5. század első harmadában fokozatosan üríti ki a térséget, azonban az általuk előidézett változások ezt követően is érzékelhetők. A spathák, a lándzsahegyek és a pajzsdudorok ebben a periódusban kerülnek be a temetkezések anyagába, míg az ezt megelőző korszakban jelenlétük csak sporadikus volt.

Az 5. század folyamán a klasszikus D2 és D2/D3 időszakban ugyanúgy megfigyelhetők a Kárpát-medence temetkezéseiben a fegyvermellékletek, azonban mind a rítusok, mind pedig a formák terén is változások állnak be. Az egykori harceszközök nagyon gyakran státuszjelölő funkcióval is bírnak majd, hiszen a gazdag leletanyaggal rendelkező magányos, vagy kis sírszámú temetkezőhelyeken fordulnak elő gyakrabban. Az időszakra egyértelműen jellemző a leletek túlsúlya a Kárpát-medence keleti területein.

A hun terjeszkedés időszakában reprezentációs okokból főként a különböző típusú vágófegyverek azok, melyek mind magukban, mind pedig az egyes kombinációkban is nagyobb népszerűsége tesznek szert. Ezekkel szemben az egyéb támadó, illetve védőfegyverek sokkal inkább másodlagos szerepkörbe kerülnek a mellékletadási szokásokat figyelembe véve. A lándzsahegyek egy áldozati leletegyüttesben, illetve a nagyobb sírszámmal rendelkező temetkezőhelyek anyagában fordulnak csak szinte elő (kivételek ez alól Singidunum 2006/2. sírja). A korszakról szerezhető ismereteinket jelentősen torzítja az a tény is, hogy több lelet az áldozati depókból, illetve női temetkezésekből ismert.

A legnagyobb népszerűségnek a legtöbb fémanyag felhasználásával készülő kardok minősülnek. Ezek között a klasszikus, már az előző korszakban is megjelenő spathák, illetve a Joachim Werner munkája óta főként „ázsiai típusként” számon tartott, gyakorta lencse formájú ellenzővel ellátott darabok is feltűnnek (WERNER 1956, 38–43; ANKE 1998, 73–79.). Ugyanakkor nagyon fontos kiemelni,

hogya maga a Joachim Werner által életre hívott és azóta külön típusként kezelt „ázsiai típusú kardok” sem alkotnak egy teljesen homogén, letisztult kört a korszak anyagában. Ennek egyik oka, hogy a metrikus paramétereik nagyon széles skálán mozognak, gyakorta alig különíthetők el az északi és germán fegyverművesség korszakra jellemző darabjaitól.

A hosszú kétélű kardok mellett az 5. század folyamán, ha ritkán is, de az ún. micia-típusú törkardok, illetve egyenlőre párhuzam nélkül álló ezekkel méretileg megegyező, ugyanakkor fő markolat alatti bevájást nélkülöző darabok is napvilágot láttak (SOÓS–BÁRÁNY–KÖHLER–PUSZTAI 2017). A korszak anyagában a különböző rövid, egyélű vágófegyverek is helyet kaptak, melyet a nyugati szakmunkák egyöntetűen saxnak hívnak. Az 5. század folyamán a korábbi vélekedésekkel ellentétben a saxoknak három fajtája terjedt el régióinkban: a rövid és keskeny pengével rendelkező rövid; az ezeknél valamivel nagyobb, 40 cm pengehossz feletti értékeket mutató keskeny pengéjű és a keskeny pengéjű 45 cm feletti hosszabb darabok (Levice-Alsórétek). A rövid, töryszerű darabok már az első 5. század folyamán a területre érkező keleti csoportokkal együtt megjelennek (Wien-Simmering 1930), valamint a D1 periódus dél-alföldi temetőiben is megfigyelhetők. Ezeket az 5. század derekát követően is elhelyezik a sírok anyagában. Ezzel szemben a keskeny pengéjű hosszú darabok sokkal inkább a század középső harmadában jelennek meg, főként a kardal rendelkező sírokban, egyfajta másodlagos közelharc fegyverként. A tárgytipusnak nincsenek időben közeli párhuzamai, így elképzelhető, hogy ez vagy a rövidebb példányokból helyben, vagy pedig további keleti előképek hatására alakulhatott ki. A vágófegyverekhez viszonyítva elmondható, hogy a szűrő vagy szálfegyverek csoportjába sorolható lándzsák sokkal ritkábban kerülnek be a sírok anyagába. Jelenlétük egyrészt inkább a D1-es periódusban jelentősebb, valamint később is főként a nagyobb sírszámmal rendelkező temetőkben kimutatható (Ártánd-Kisfarkasdomb, Csongrád-Kenderföldek) (PÁRDU CZ 1959; PÁRDU CZ 1962; MESTERHÁZY 2007). Elmondható, hogy a lándzsahegyek alapvetően a szarmata korszak hagyományait tükrözik vissza az 5. században is kialakításukkal. A pengék esetében természetesen a levél formájú kialakítás a jellemző. A pengék legnagyobb szélessége az alsó harmadban figyelhető meg, utána a hegy felé haladva folyamatosan, trianguláris alakot formázva szűkülnek össze. A köpű folytatásaként gyakorta jelenik meg az alsó harmadban egy borda is. A köpű és a penge kialakítása alapján két alcsoportot tudunk megkülönböztetni: A közel 1:1 arányban elhelyezkedő és az 1:2 arányú példányok köre alkotja ezeket. A köpű kialakítása általában az egyszerű kerekre hasonlít, kivételtként említhető talán a Csongrád-Kenderföldek temető sokszögű átmetszetű darabja. A leleltet sorában ritkaságnak tekinthető a Pécs-Üszög áldozati leletébe és a Katzelsdorfi depóban helyet kapó lándzsahegy is.

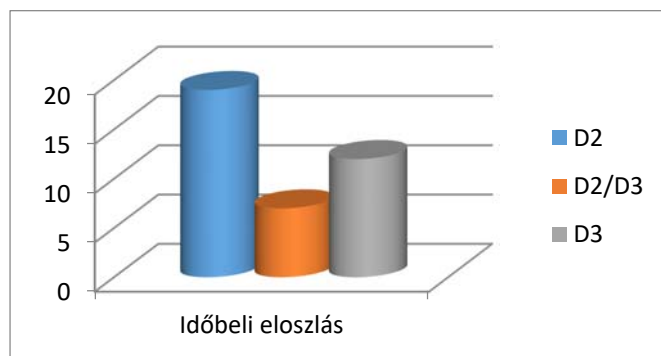
A távolsági fegyverek közül mind az íjak csont applikáció, mind pedig a nyílhegyek megjelennek az 5. század régészeti anyagában. A csont íj alkatrészek mindössze csak 3 lelőhelyről ismertek. Ezek közül a Wien-Simmering 1930-as sírja korai, míg singidunumi lelet pedig a kései temetkezések közé sorolható (IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2007). A korszak nyílhegy anyagán belül egyértelműen a háromélű példányok a dominánsak, a kétélű köpűs, illetve a szakállas példányok csak egy-két sírban, illetve egy áldozati leletben jelennek meg. Ezek mindenképpen a keletről jövő új hatások részeként értelmezhetők, valamint jól megkülönböztethetők a korábbi szarmata korszak anyagától is. Jellemző rájuk a kis méret, a nyéltüske és a levél formájú, legnagyobb szélességét a középső harmadban produkáló alak. A háromélű nyílhegyek – főként a rövidebb saxok társaságában, vagy magányosan fordulnak elő, valamint túlfegyverkezéssel eltemetett sírokban vannak még jelen.

A kora népvándorlás korra datálhatóan több típus is ismert a pajzsdudorok közül a Kárpát-medence régészeti anyagból. Ezek használata azonban gyakorta nem korlátozódik egy-egy szűk, rövid időszakra, hiszen egy-két korainak számító típus például későbbi kronológiai horizont leletei között is felbukkan. A legkorábbi darabok már a D1-es periódusban is feltűnő gerezdelt, ún. Dobrodzień/Zieling T változatok közé sorolhatók, melyek mellett a szintén klasszikus kónikus formavilágba tartozó boltozattal ellátott Csongrad/Zieling L és Vermand/Zieling G1/II típusok is képviselik magukat (KAZANSKI 1994). Utóbbi két forma egyértelműen a fiatalabb darabok közé sorolható, valamint használatuk a birodalomból és Barbaricumból származó leletek alapján is folyamatos az 5. század első és középső harmadában. A pajzsok közepén megjelenő szerelékek fejlődésének egy következő lépcsőfokát jelentik azok a példányok, melyekre a különböző szakmunkák eltérő megnevezéseket alkalmaznak: Az erősen kónikus-homorú (konkáv) boltozattal, egyenes vagy homorú karimával és egyenes, enyhén ívelődő peremmel ellátott, gyakorta hegyben végződő pajzsdudorokat a lengyel kutatók Horgos-típusként, míg az elsősorban német nyelvű szakmunkák – és azokon keresztül a nyugati anyagközlések is – pedig

Rhenen-Vermand-Libenau vagy Libenau/Zieling E2 típusként tartják számon. Utóbbi kiemelten is fontos típus, minthogy a soros temető korszak legkorábbi példányai is belőlük fejlődnek ki.

A társadalmi változások dinamikája a leletanyagban

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az 5. századon belül a fegyverek deponálása és előkerülése nagyon esetlegesnek tekinthető. Sok esetben magányos sírokból ismertek példányok, vagy egyenesen halotti áldozatokból, vagy a későbbi időszakra is jellemző kisebb (talán temetési körzetek) és nagyobb sírszámú temetőkből. Éles regionális eltérések is természetesen kitapinthatóak: a Dunántúlon a korábbi későantik hagyományoknak megfelelően jóval kevesebb fegyver kerül elő, ezek döntő hányada is magányos temetkezésekből, vagy áldozati leletekből ismert. Ezzel szemben a Tisza-vidéken és a Kárpát-medence déli felén nagyobb sírszámú temetőkben a korszak jellegzetes fegyverspektrumának elemei és azok kombinációja egyaránt megfigyelhető. Erdély területéről ebben az időszakban szinte teljesen eltűnik a fegyverek mellékelésének szokása, ami talán a terület korszakot tekintve perifériális jellegével is összefüggésbe hozható. A nagyon mozaikos kép és a változatos temetési hagyományok sok szempontból megszábják az értelmezések végső határát is.

A különböző sír együttesek datálható mellékletei alapján az 5. századon belül a D2 periódusban 48%, a D2/D3 18%, míg az 5. század második felében, azaz a D3 időszakban 34% a fegyveres sírok előkerülésnek aránya. A vezető réteg fegyverforgató csoportjainak sírjai ebben a rövid periódusban (D2/D3) nagy arányban képviseltetik magukat. Ennek az egyik legfőbb oka, hogy a birodalom külső

jegyekben is megnyilvánuló reprezentációja – mely az etnikai markerek fölé emelkedik – ekkorra alakul ki teljes valójában. A hasonló jellegű sírok előképeit az 5. századot megelőző római–barbár határsávban találhatjuk meg, ahogy arra korábban Jaroslav Tejral is rámutatott. Ezekkel ellentétben a népvándorlásokkal elinduló jelentős változásokat követően jelentősen átalakul a férfi elit arculata a sírleletek alapján. Ennek a reprezentációnak szerves részét képezik a hasonló temetkezési szokások, a keletről érkező tárgyak (ellenzős kardok, szerelékek, csatok), a Kárpát-medencei és az észak-európai elemek (védőfegyverek, egyes csattípusok) kombinációja, valamint az 5. század derekára kialakuló kultúra jegyei (kerámiaművesség, stb.) is (TEJRAL 2008, 82–86.). Ennek a hatalmi hálózatnak a nyomai fedezhetők fel a Kárpát-medence különböző pontjain, valamint a Hun Birodalom érdekszférájába eső területeken is. Feltételezhetően az 5. század középső harmadában óriási mértékű lehetett a harcos csoportok migrációja is az egész Barbaricum területén. A Hun Birodalom nyújtotta keretek csábítók lehettek a különböző mobilis fegyveres közösségek számára, hiszen a nomád vezetést elismerve óriási bevételekre tehetek szert a tette kész vezetők és kíséretük is. A hun államalakulat bukása után azonban ez a harcos réteg sem tűnt el egyik napról a másikra. Részben a két római birodalomfél is jelentősen profitált jelenlétükből, hiszen seregeiket gyakorta soraikból töltötték fel az 5. század derekát követő évtizedekben. A főként Keletrómai Birodalom ellen vezetett hadjáratok elmaradásával azonban ennek a fegyverforgató elitnek egy része visszatérhetett korábbi szállásterületére is (Juszkowo).

A század második felében tapasztalható visszaszorulás kapcsán fontos megjegyezni, hogy a D3 időszak idején főként magányos férfi fegyveres sírok és jelentős mértékben visszaszoruló fegyvertípus összetétel jellemzi a leletanyagot. Mind a Dunántúlon, mind pedig a Kárpát-medence keleti felében (leszámítva a díszfegyverekkel magányosan temetkezőket) gyakorta csak egy-egy fegyver kerül a sírokba melléklet gyanánt (a keskeny pengéjű saxok dominanciája mutatható ki). A század második felében nyitott temetőkben, vagy temetkezési körzetekben egyelőre nagyon kevés a fegyveresek aránya, ami főként a soros temető idősakkal szembeállítva feltűnő. Ennek háttérben valószínűleg a politikai – társadalmi változások és a formálódó új elit önkifejezés keresésének oka húzódhat meg. Az időszakra jellemzően szórtan, de az egyes régiók központi helyein megjelennek a nyugati elitre is jellemző összetételt mutató fegyveres temetkezések is (Érmihályfalva, Komárom, Oros). A Dunántúlhoz képest a kontinuitás a fegyverzet terén az alföldi temetkezőhelyeken kimutatható, hiszen több jellegzetes 5. században feltűnő típus (háromélű nyíltűskés nyílhegyek, keskeny pengéjű lang saxok) is

megtalálható a soros temetők alapító temetkezéseiben. Ezek a sírok általában a bennük található korai „mediterrán” jellegű csatoknak köszönhetően keltezhetők nagyobb biztonsággal.

A Soros temetők kora (5. század utolsó harmada – 6. század második fele)

Az európai Meroving-kor beköszöntével, részben a régióktól nyugatra található hatásokhoz igazodva jelentősebb változások mennek végbe, melyek érintik a fegyverek deponálásának szokását is. A Kárpát-medence keleti és nyugati felében természetesen markánsabb eltérések figyelhetők meg, ami főként a fegyverzet összetételének arányaiban érzékelhető jobban. A két régió közötti kronológiai csúszásokat gyakorlatilag az eltérő történeti körülmények is nagyban meghatározták. Az Alföld és Erdély esetében sok esetben jó körvonalazódik egy 5. század második felébe történő kezdőfázis (DOBOS 2019). A női reprezentáció elemeivel szemben azonban az mindenképpen kijelenthető, hogy a karakteres fegyvermelléklettel rendelkező férfi temetkezések csak a század utolsó harmadára és a 6. század első felére jelennek meg. Komoly problémát jelent ugyanakkor Erdély lelőhelyeinek vizsgálata is. A kora avar korszak soros temetőit megelőzően szinte csak a malomfalvi lelőhely nyújt elemezhető példát, valamint pár kis sírszámú, illetve néhány részlegesen közölt temetkezőhely (HOREDT 1979). A Dunántúlon ezzel szemben más a helyzet. Az 5. század különböző kulturális hatásait egyértelműen egy a soros temető kultúra centrumaihoz sokkal több szállal kapcsolódó anyagi művelődés váltja fel. A keleti „Reihengräberfeld-Kultur” Kárpát-medencei képviselői az egyes viseleti elemek és a fegyverzet terén is intenzívebb kapcsolati hálóval rendelkeznek. A 6. század első harmadát megelőzően fegyveres anyaggal ezen lelőhelyek esetében nem is lehet számolni. A harmadik régió, mely az elemzett területet érinti, az egykori Bizánci Birodalomhoz tartozó, erődített határszakasz vegyes kultúrájú lelőhelyeit takarja. Ezek esetében szerencsés módon az utóbbi évtizedben számos fontosabb temető közlésére sor került (Viminacium, Singudunum), azonban főleg a mai Szerbia területén – nem teljesen az egykori Birodalomhoz tartozó részeken – még több értékes anyag csak előzetes jelentésekből ismert (Bocsár). Ezekben a temetőkben egy nagyon vegyes, barbár és romanizált kultúra nyomai érhetőek tetten, amiben a jellegzetes harceszközmellékletes sírok természetesen az utóbbi kulturhatást erősítik (A terület fegyveres férfi sírjainak elemzéséhez: BUGARSKI–IVANIŠEVIĆ 2018).

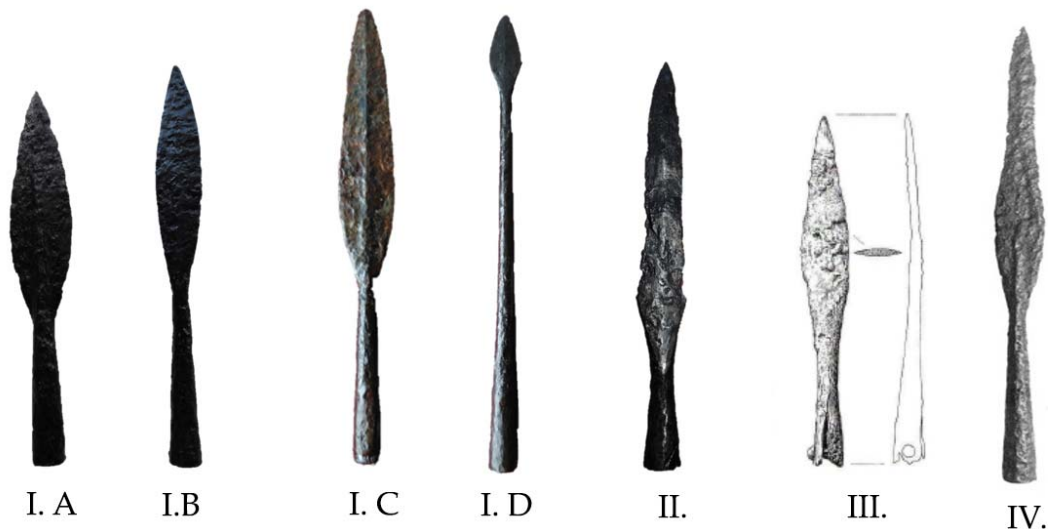
Sarkalatos problémát jelent ugyanakkor, hogy jelen pillanatban még nem rendelkezünk stabil belső kronológiával a Kárpát-medence germán korszakára vonatkozóan. Az eddigi gyakorlat szerint főleg külső kronológiai rendszerek bevett és letisztultabb datálási sablonjait tudjuk segítségül hívni és az egyes tárgyak szintjén is átvenni a magyar kutatásba (ehhez újabban: FRIEDRICH 2015). A fegyverek, mint használati tárgyak azonban az esetek döntő többségében nem rendelkeznek minden esetben jól keltezhető, markáns jellegzetességekkel, sőt egyes darabokat akár generációkon átívelve is használhatták gyakorlati előnyeik miatt. A gepida anyag esetében egy hármás (5–6. század fordulója, 6. század első fele, 6. század közepe/második fele), míg a dunántúli anyag esetében pedig egy kettős osztású – főleg a férfisírokban található övcsatok alapján – belső kronológia rendszer tűnik használhatónak. Az egyes fegyvertípusokat és főbb paramétereiket adatbázisban sikerült rögzítenem, melyek alapján jelentősen segítik a tipológiai elemzést és az egyes fegyverek kapcsolatának feltérképezését.

A Kárpát-medence soros temetőiben az alábbi fegyvertípusokat vizsgáltam: támadófegyverek (lándzsák, kardok, saxok, balták, íjak, nyílhegyek), védőfegyverek (pajzsdudor, pajzsfogók, sisakok, láncpáncél maradványok). Előzetesen kijelenthető, hogy az eddig élő képet jelentősen árnyalta egy-két régi anyag átnézése, valamint az újonnan előkerülő temetkezőhelyek leletanyaga is.

A Kárpát-medencében egyértelműen a lándzsahegyek az egyik legnagyobb számban jelentkező elemei a támadófegyverzetnek. Osztályozásuk alapvetően a penge alakjára épül, de fontos további al szempont lehet ezek mérete, a köpű és a penge aránya, valamint a köpű nyitottsága/zártsága is (KERESZTES 2015). Az egyes angol és német nyelvű módszertani szakmunkák az utóbbi időszokban egyre bonyolultabb nevezéktant hoztak létre az egyes fajták leírására. A penge alakja alapján a következő főbb osztályok állíthatók fel: I. Levél formájú: II. Nádlevél formájúak III. Rombusz formájú (német *rautenförmig*) IV. Hellmitzheim-típus.

I. Típus: Természetesen a legnagyobb formai csoportot a levél kialakítású példányok foglalják el. Ezekben belül a penge alakja és formája alapján további finomításokat lehet elvégezni. A. Ovális (német Spitzoval) B. Széles ovális, vagy babérlevél formájúak C. Hosszú és keskeny köpűvel, valamint pengével rendelkező vékony típusok D. Hajítólándzsák (Ango-szerű formák). A hegytípus időben

nagyobb szórást mutat. A legfiatalabbnak a szélesebb ovális típusok minősülnek, melyek esetén a penge valamivel hosszabb, mint a köpű. A korszak mind alföldi, mind pedig dunántúli területein is egyértelműen a keskenyebb ovális darabok tekinthetőek népszerűnek. Ezek jellemzően a 6. század első felében határozzák meg a leletanyagot, a köpű és a penge aránya megegyezik, vagy valamivel a penge tekinthető hosszabbnak. A I. C típusként meghatározott darabok sokáig csak a kora avar korszak emléktanyájában voltak megragadhatók (A Dunántúlon, Erdélyben és Kisköre-Pap-tanyán, Csiky III/2 típus), azonban már a 6. századra keltezve, de magában is előfordulnak az alföldi és dunántúli leletanyagban. Jellegzetességük, hogy a pengéjük vékony, valamint a köpű sem haladja meg a 2 cm-es átmérőt. Az I. D típusba tartozó hegyek egyik legfőbb jellegzetessége, hogy maga a hegy roppant kicsi a köpűhöz viszonyítva, alakja ugyanakkor továbbra is a levél formájú darabok közé tartozik. Ezek a példányok kifejezetten a Dunántúl anyagában fordulnak csak elő és a korszak jellegzetes hajtófegyvereinek, az angok keleti meroving változataiként tarthatjuk őket számon (az angok hegye mindig szakállas!).

A soros temetőkből ismert lándzsák főbb típusai

II. Típus: Az ún. Fűzfalevél formájú hosszú hegyek fő jellegzetessége, hogy a penge és a köpű aránya korszakunkban főként a 2:1-hez közelít. Ezek a darabok a 6. század első harmadától kezdve már megjelennek az anyagban, azonban használatuk sok esetben még a későbbi horizont emlékei esetében is kimutatható. Ezek estében számolhatunk aza avar korszakig is eljutó használattal. A penge a nyakat követve röviden szögletesen ívelődik, majd pedig éles töréssel a párhuzamos élek gyakorlatilag a tárgy utolsó harmadáig töretlenül futnak.

III. Típus: A rombusz alakú pengéekkel rendelkező hegyek nagyon ritkák mind a Dunántúl, mind pedig a Kárpát-medence keleti felének emléktanyájában is. A típus egyik külön jellegzetessége, hogy a köpűk gyakorta nyitottak, valamint szöggel is a nyélhez szokták erősíteni őket. Az ilyen hegyvel ellátott példányok főként a dél-németországi temetők anyagával mutatnak erősebb kapcsolatokat. Két jellegzetes formai variánsáról beszélhetünk: Az alsó harmadukban a legnagyobb szélességet mutató darabok, valamint a középen kiszélesedő példányok. Ezek között részben kronológiai eltérés is kimutatható, minthogy az előbbieket főként a 6. század középső harmadában, míg utóbbiak pedig az 5 – 6. század fordulójától vannak jelen a leletanyagban. Külön kiemelendő, hogy az ilyen pengével rendelkező darabok egyik sajátos példájának tekinthető a hegykői temetőből származó, szintén ango szerű darab is.

IV. típus: Az ún. homorú vagy konkáv alakú pengével rendelkező darabok nagyon ritkák a korszak leletanyagában. A típus jellegzetessége, hogy a legnagyobb szélesség a penge alsó harmadában figyelhető meg, ami fokozatosan elkezd szűkülni az él felé haladva. Ez a széles középső rész általában lekerekített. Emellett a típust egy a köpű folytatásaként is tekinthető borda szokta még jellemezni, mely megadja a jellegzetes rombikus átmetszetet a pengének. Az ún. Hellmitzeheim-típus darabjai általában a 6. század közepén, második felében tűnnek fel a Kárpát-medencei anyagban.

általában párhuzamosan futnak, mindössze a penge utolsó néhány centiméterében futnak bele az erősen lekerekített élbe. Ezekről a típusokról mindössze csak két penge tért el: Magyarcsanak-Bökényimindszent 17. sír és Malomfalva 70. temetkezése (utóbbi fokozatosan összeszűkülő élkiképzése több kérdést is felvet). A penge és a markolat találkozásának kialakítása általában derékszögű, a korábbi korszakokra jellemző íves megoldás szinte elenyésző a leletanyagban belül. Újdonságnak számít azonban a korszak kutatásában a tiszapüspöki lelőhely egyik sírjából származó egyélű kard jelenléte a leletanyagban (eddig csak egy bizonytalan példányról volt tudomásunk a Kormandin-Jakovo-i lelőhelyről). Ez a példány paramétereiben és korában is megelőzi az avar korból ismert jellegzetes darabokat.

A tiszapüspöki egyélű kard

A nagyon homogén leletanyag jobban vizsgálható részei közé tartoznak a különböző szerelékek. A 6. század közepe táján jelenik meg a régészeti anyagban a bronzból öntött kardgombok köre, melyek kiválóan rajzolják ki például a Tisza-vidék esetében részben a legkésőbbi fázist is (KISS 2019). Szintén inkább ehhez a régióhoz kötődnek az ún. kardgyöngyök is, melyek ebben az időszakban hengeres formájúak. Ezek jelenléte terén is erőteljesebb különbségek mutathatók ki a Kárpát-medence nyugati és keleti területei között is. Míg a Dunántúlon sokkal több szerelék megjelenik (főként a markolat végződéseinek megjelenő csónak alakú, egyenes, illetve Ringschwertekhez kötődő lezárás), addig keleti területek anyagára ez nem jellemző. A Tisza-vidékre és Erdélyre inkább az egyszerűbb formák (Lavoyekoptatók és egyszerű, nehezen datálható torkolatveretek) és a korábbi korszak hagyományainak továbbvitele a jellemző (kardgombok). Az alföldi anyagban külön egyedinek tekinthető, hogy a spathák végeit több ízben is egyszerű lapos gomb alakúra kovácsolják.

A Kárpát-medence területén előforduló, jellegzetes egyélű, rövid vágófegyverek, az ún. saxok főként a Meroving-kor jellegzetes fejlődési dinamikáját követik, azonban ugyanakkor jelentős regionális eltérések is tapasztalhatók esetükben (WERNARD 1998). Az egyélű harceszközök közül az alábbi típusok figyelhetők meg a soros temetőkből: I. Kurzsax II. Schmalsax III. Keskeny pengéjű hosszú saxok. A jellegzetes rövid példányok esetében bár a formai előzmények megfigyelhetők az 5. század középső harmadától megindulva, azonban ezek jórészt mégsem kerülnek melléklésre a korai sírok anyagában. Megjelenésük inkább a 6. század első harmadát követően figyelhető meg, főként a Meroving-kultúra hatására. A Kárpát-medencei darabok esetén általános jelenség, hogy a markolat főként középen helyezkedik el, míg a hegy vegyesen középen és a hegyhez közelebb is előfordul. Külön kiemelő, hogy a tárgytipushoz tartozó egyszerű U-formájú koptatók, valamint a főként P- függesztőfüles szerelékek szinte kivétel nélkül csak az alföldi temetőkből jelennek meg (Ménfőcsanak tekinthető unikálisnak a dunántúli anyagban). A II. formacsoportba sorolható, ún. *Schmalsaxok* nagyon ritkán fordulnak elő az anyagban, egyelőre csak két eset említhető (KERESZTES 2015). Az 5. század második felének hagyományait tovább örökítve a Tisza-vidéken és Erdélyben a korszak egésze alatt továbbra is használatban maradnak az ún. keskeny pengéjű Langsaxok (KISS 2014). Ezek kapcsán megfigyelhető, hogy pengéjük idővel eléri az 50 cm feletti hosszúságot is. Helyi innovációnak tekinthető, hogy 6. század derekára keltehetően két példánynál is sikerült felfedezni a fokél jelenlétét (Szentés-Nagyhegy 7., Hódmezővásárhely-Kishomok 106.) a pengén, mely akár revízióra is készíthető az avar kor kutatását. A jelzett két példány egyébiránt mind hosszával, mind pedig a penge szélességével és vastagságával is eltért a többi darabtól, hiszen jelentősen keskenyebbek.

A saxok mellett fontos megemlíteni azt is, hogy mind a két régió anyagában előfordulnak olyan hosszabb kések is, melyek klasszikusan nem érik el a rövid saxok pengehosszúságát, azonban egyfajta átmeneti fejlődési fázisnak tekinthetők. A 18 cm alatti penge hosszal rendelkező darabok kapcsán egyelőre nehéz meghatározni, hogy fegyvernek, vagy hétköznapi munkaeszköznek tekinthetőek-e, ugyanakkor fontos leszögezni, hogy számuk közel azonos a rövid saxokéval.

Az ütő és zúzófegyverek eddig nem igazán jellemezték a Kárpát-medence germán korszakának leletanyagát (4 ismert darab – ezek között egy szórvány lelet a zágrábi múzeumban őrzött). Az eddig ismert példányok száma a szelestei (3 db) és a berettyóújfalui (1 db) feltárásoknak köszönhetően megduplázódott. A szelestei példányok kapcsán kijelenthető, hogy mind a nyugati, mind pedig a helyi lokális (késő antik) hagyományok is szerepet

játszhattak ennek a fegyver/munkaeszköz típusnak a kialakításában, ugyanakkor érdekes módon korban eléggé távoli analógiák is fellelhetők esetükben (avar és honfoglalás kor). A foktámaszos vagy fokszárnyas kialakítás jellemző a római darabokon is, de főként Kárpát-medence anyagban lelelhetők fel analógiái. A fok négy sarka a nyél felé kihegyesedik, ez azonban a római daraboknál nem jellemző. A 427. sír a szekercék közé sorolható, főként rövid nyakialakítása miatt. Kialakítását és az él kiképzését tekintve feltehetően inkább munkaeszköznek minősíthető. A 441-es balta kicsit íves kialakítású pengéje ellenben nem figyelhető meg a szerszámoknál, ellenben kiváló analógiái vannak a fegyverek között. Az 598-as sírban fellelhető kettős fejsze, vagy kettős balta egyenlőre unikális a leletanyagban belül. A két eltérő formájú penge, eltérő funkciók egy eszközön történő egyesítésére enged következtetni.

A Kárpát-medencében a germán korszak anyagán belül – köszönhetően a helyi talajtani viszonyoknak is – távolsági fegyver maradványa eddig nem volt ismert. A tiszapüspöki temető feltárása ebben az esetben is áttörésnek tekinthető, hiszen az egyik sírból egy korábbi reflexíj csont lemezei kerültek elő. A kísérőleletek alapján talán elvethető, hogy a hun korszakból öröklött példánnyal lenne dolgunk (bizánci, vagy nomád behatás is feltételezhető). A 126. sírban nyugvó személy mellékletei lapján a 6.

század derekán kerülhetett eltemetésre, valamint a sírjában található íjcsont sem az 5. századi jellegzetességeket mutatja. A végszontok kialakítása illetve a frontális és drozális lemezek nem figyelhető meg a hun korszakhoz kötődő íjak esetében, ellenben sokkal inkább a kora avar korszak sajátosságainak tekinthetők.

A távolsági fegyverek legnagyobb számban megmaradó példányai a nyílhegyek, melyek mind a két területen darabszámukat tekintve uralják a leletanyagot. A vesszőhöz történő rögzítés alapján kétféle mód terjedt el: a köpűs és a nyéltüskés megoldás. A pengék formáját figyelembe véve alábbi típusok fordulnak elő a területen: I. levél alakú II. rombikus III. háromélű IV. szakállas példányok. A levél alakú példányok esetén megfigyelhető, hogy azok szinte kivétel nélkül köpűvel együtt fordulnak elő. Emellett fontos megemlíteni, hogy ismert egy áttört példány is a dunántúli anyagból, mely megoldás sokkal inkább az avar anyagra jellemző. A rombikus kiképzésű darabok esetén szintén a köpűs rögzítés terjedt el, azonban nagyon ritkán a nyéltüskés megoldás is fellelhető az anyagban (főként a bizánci erődök környezetéből ismertek hasonló példányok a korszakban) (GLAD 2015). A háromélű darabok pengéjének alakja levél formájú, hosszúkás kiképzése alapján könnyen megkülönböztethetők az előző korszak példányaitól. Ezeket jellemzően mindig nyéltüskével rögzítették a vesszőhöz. A leletanyag legkisebb részét alkotják a szakállas nyílhegyek, melyek főként a 6. század derekát követően vannak jelen a Kárpát-medencei temetőkben. További elkülönítésre ad alkalmat esetükben a köpűn megfigyelhető tordírozás is, mely eddig csak az erdélyi kora avar korszakra datálható temetőkben volt jellemző.

A Dunántúlon ezek közül inkább a köpűs kétélű (rombusz forma és ovális kialakítású), valamint a szakállas (tordírozott példány Szelesteről) darabok a jellemzőek, míg a gepida szállásterületen ezek mellett jelentős arányban a háromélű nyílhegyek uralják az anyagot.

Az egykori harcosok a tegezeket főként az övhöz rögzítve viselték, melynek egyetlen a régészeti emlékekben is megmaradó nyomai az ún. elosztó tegezgyűrűk. Ezek a Dunántúl anyagára sokkal inkább jellemzők, bár néhány ismert a gepida temetkezésekből is. A nyílvevők egykori tárolására szolgáló tegez aljának és felső felének merevítő fém alkalmazhatóságai szintén a szelestei temetőből váltak ismerté. A korszak régészeti anyagában nagyon jellemzően a kisgyermek kortól kezdve megjelennek a nyílhegyek a temetkezésekben. Az életkor előrehaladtával számuk nő és leginkább a juvenis és adultus korra jellemző deponálásuk.

A védőfegyverek mindössze egy nagyon kis szeletét alkotják csak a korszak anyagának. Főbb típusaik közé a sisakok, a pajzsok szerelékei, illetve a testvédelmi eszközök sorolhatók. A sisakok közül az ún. spangenhellmek terjedtek el régiókban, ugyanakkor mégis ritka leletnek számítanak (Szentés-Berekhát, Érmihályfalva, Duna meder, Batajnica). Újdonságként említhető a szőládi temető egyik sírjában talált vadkanagyar szemfog pár, mely feltehetően a bőrből készült hasonló példányok sajátos díszjele lehet a bajuvár példák alapján.

A védőfegyverek közül az ismert és korábban több ízben is elemzett sisakokon kívül a pajzsdudorok és azok részletesebb vizsgálata és osztályozása tekinthető új eredménynek. Az egyes paraméterek (gomb/hegy, kúp, karima/fal, perem) és formák vizsgálata révén pontosabb képet kaphatunk a védőfegyver típusról is. A boltozatot figyelembe véve alapvetően két főbb típusal lehet számolni: a kónikus és a félgömbös kialakítású darabokkal. A boltozat mellett eltérések főként a karima/fal nagyságában és alakjában figyelhetők meg, valamint a záró tagok és gombok kialakításában (FRIEDRICH 2015). A pajzsdudorok esetében a korábbi magyar kutatás általában csak a fő meghatározó és könnyűszerrel leírható elemet, azaz a boltozat/tető alakját próbálta meg leírni. Ezzel szemben az egyes típusok és variánsok meghatározásához elengedhetetlen meghatározni a záró gomb/hegy formáját, a karima és a boltozat találkozásának mikéntjét, a karima alakját, a perem formáját, valamint természetesen a pajzsot rögzítő szegecs alakját is. Ezen szempontok figyelembevételével a korábbi eléggé egysíkú anyag szembevetésénél nagyobb formai változatosságot produkál. A meroving anyagra jellemző Hübner féle III–IV. típus (és azok helyi variánsai) mellett főként a korábbi időszakra jellemző Libenau csoport legkésőbbi (Kiszombor 308.), egyes egyedi példányok színesítik a védőfegyverek palettáját.

I. A. típus: Erősen kónikus darabok, melyek magas csúcsos gombban végződnek. A Meroving-korszakot megelőző periódussal csak mindössze a Tisza-vidéki anyag korai sírjaiban mutathatók ki kapcsolódási pontok. A korábbi Libenau/Horgos/Vermánd-típusú pajzsdudorok továbbfejlődése érhető tetten a helyi anyagban, hiszen azok egyik legkésőbbi, már él nélküli variánsának tekinthető a Kiszombor-B temető 308. sírjából ismert példány is. Ezekre jellemző, hogy általában ívelt a karimájuk is. Több példányra is jellemző, hogy a hosszú, pálcaszerű végződést egyszerűen csak egy lapos gomba kovácsolták el. A típus jellegzetesen az 5. század végére és 6. század első harmadára jellemző. (azok a verziók, melyek karimája derékszögű)

I. B. Ezt követően kronológiai szempontból a kónikus példányokon belül kronológiai folytatásnak tekinthetők azok a változatok, melyek egy ívelt trianguláris, vagy T-alakú záró gombbal vannak ellátva. Ezek esetében a karima gyakorta ívelt, vagy rézsütös formájú.

II. típus: A félgömbös pajzsdudorok egy jelentős részét alkotják a leletanyagban, azonban a boltozat íveltsége, a díszítő tagok megléte, illetve hiánya alapján is több variáció megfigyelhető a leletanyagban. Leggyakoribbnak a T metszetű lapos gombban végződő és rézsütös karimával kialakított példányok tekinthetők (A). Ezek mellett azonban megfigyelhetők a gomb nélküli példányok is (B), valamint ezek kései variációiként a magas és ívelt karimával rendelkező variációk is (C). A típuson belül a legkésőbbi daraboknak azok a díszpéldányok tekinthetők, melyeknek klasszikus félgömbös kialakítás, T-alakú profillal rendelkező gombok mellett félgömbös rögzítő szegecs és poncolt díszgombok is a készletek részét képezik (D). Az európai leletanyagban is eddig egyedülálló darabnak minősül a malomfalvi 70. sír pajzsdudora, a szinte karima nélküli kialakításával, valamint a rozettás díszgombjaival (E).

A Szőreg-Téglagyár temetőjének IX. sírjában talált pajzsdudorok közös jellemzője az egyenes falú kúpos pajzsdudor, mely egyenes, vagy lejtős karimával társul, pereme egyenes, melyet általában lapos kerek fejű gombok díszítenek. A hasonló védőfegyver alkatrészeket a nyugati kutatás általában a 6. század vége és a 7. század középső negyede közé szokta helyezni (HÜBNER 1989; FRIEDRICH 2015, 151 – 153). A szőregi darabot leszámítva a többi darab esetében a 7. század első harmadára történő keltezés a valószínűsíthető. Talán egy szintén kései keltezésű Hübner 4. típusba sorolható példány is

ismerté vált a szentes-berekháti temetőből, azonban a pontos keltezés meghatározó kettős kónikus hegy letörhetett az adott darabról.

A pajzsfogók egy középső fogólemez, ezek végei mellett egy-egy kerek, vagy szögletes formájú, a rögzítő szegecsek befogadására szolgáló foglalatot, valamint a hosszú egyenes pálcák végén szintén egy hasonló kerek szegrögzítő részt foglaltak magukba. Emellett unikálisnak minősülnek azok a példányok, melyek pálcaszerű végződése egyaránt kettős rögzítő szegecsekkel végződnek. Ez a megoldás már jellegzetesen a 6. század végén – 7. század elején jelenik csak meg nagyon elszórtan a leletanyagban.

A Meroving-korszak esetében a különböző testvédelmi eszközök között elsősorban a láncpáncélok említhetők meg, melyek kivételes módon ebben a periódusban csak a női sírok anyagából látnak napvilágot. Természetesen jelen esetben egy jelképes, apotrópikus módon értelmezhető mellékletadási szokással állunk szemben. A Szentes-Berekhát 139. sírja esetében sikerült megfigyelni a láncpáncél rögzítési módját is: a késő antikvitás és a kora középkor fegyverművességére gyakorta jellemző módon apró szegeccsel illesztették össze 1,5 cm átmérőjű láncokat egymáshoz (KERESZTES–KISS 2017). Külön kuriózumnak tekinthető egy feltehetően magányos pikkelypáncélhoz tartozó lap a leletanyagban, valamint a rézötívözzel készített elemek alkalmazása is.

Fegyverkombinációk, fegyveres sírok és a társadalomrégészet kapcsolatának kérdései

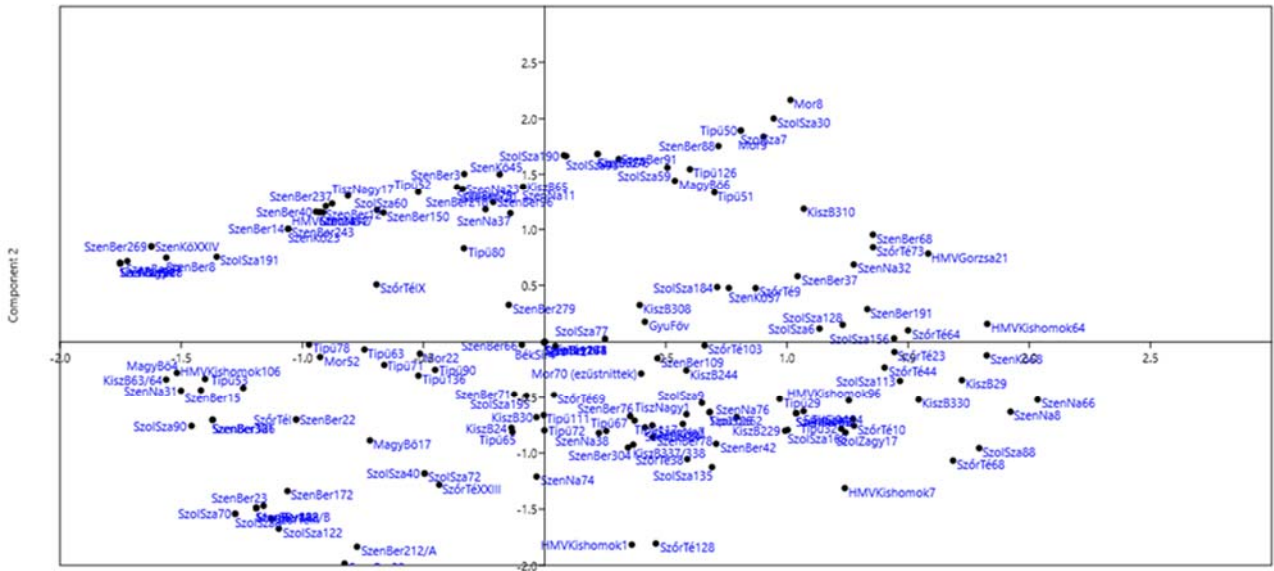
A Meroving-korszak fegyverei és egyes típusai mutatnak bizonyos eltéréseket a Kárpát-medence leletanyagával, ellenben a sírokban jelentkező fegyverkombinációk nagymértékben egyeznek azzal a modellel, melyet korábban Robert Reiß vázolt fel az Alsó-Rajna-vidék temetőinek elemzésekor (REISS 2007). Mind a két szállásterületen gyakorinak mondhatók az önmagukban előkerülő fegyverek, melyek természetesen jelentős mértékben torzíthatják az egykori valóságról alkotott képünket. Mindezek mellett leszögezhető, hogy a mellékletek alapján kétféle kombinációs típus mutatható ki: a jellegzetesen közelharcú mellékletekkel, illetve a részben távolsági harceszközökkel eltemetetteké. A régészeti anyagban ellenben vannak olyan vegyes formák is, melyek főként a Dunántúlra jellemzők: az angoszerű hegyek itt gyakorta a közelharcú fegyverek társaságában kerülnek elő.

A korszakban a nyugati analógiák és forráscsoportok fényében fokozatos átalakulás figyelhető meg, hiszen a korábbi időszakra jellemző egyéni harc fegyvertárát a 6. század folyamán fokozatosan egyre inkább felváltja az alakzatban történő harcászathoz jobban használható tárgyak köre. A gepida anyag esetében a keskeny pengéjű saxok jelenléte is erre utalhat, hiszen ezeket a fegyvereket könnyebb kezelhetőségük miatt kifejezetten a pajzsfalban helyet foglaló személyek forgathatták. Ugyanakkor fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy természetesen az egyes fegyvermellékletek nem minden esetben lehettek az egykori harctereken megforduló csoportok tökéletes leírói.

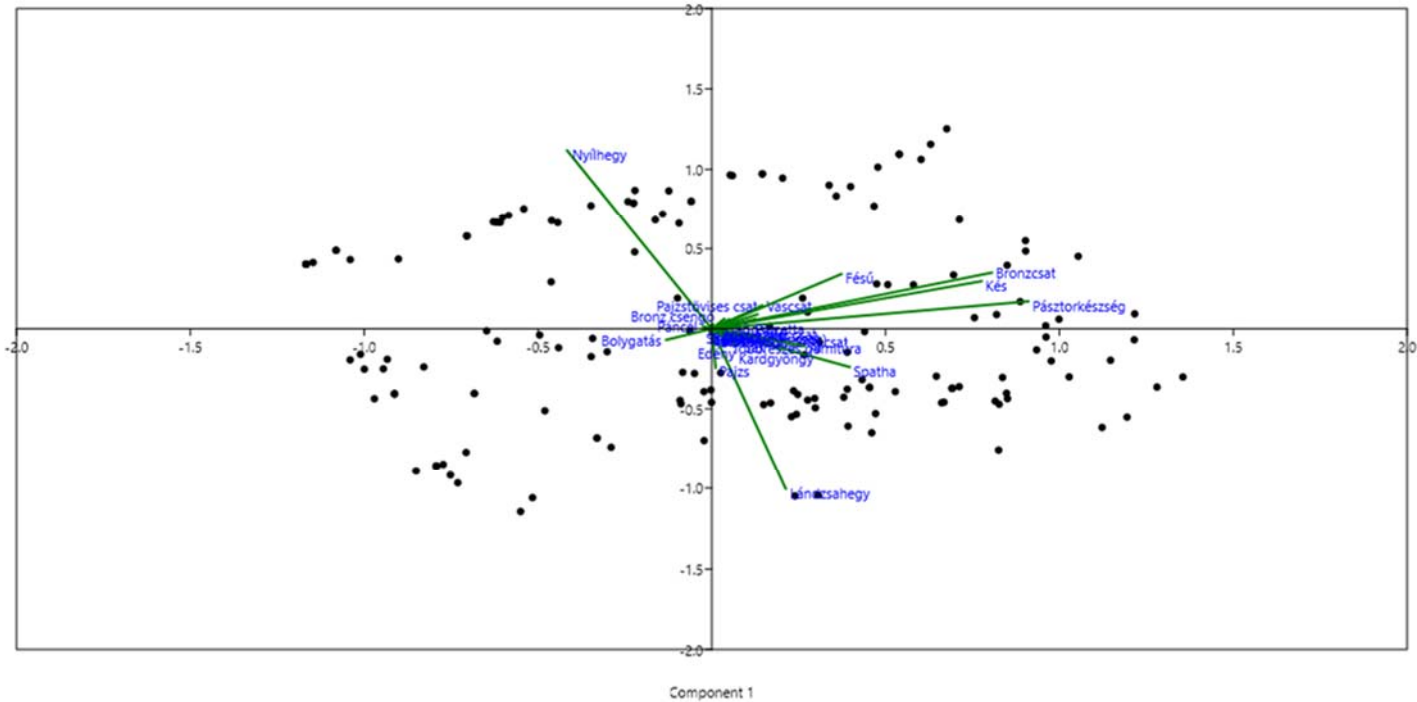
Közhelynek számító adat, hogy a soros temetőkben nyugvók egykori szociális helyzetének leírására csupán a fegyverek elemzése nem elegendőek. Ezek a módszerek a korábbi kutatásban is főként az egykori törvénykönyvek értelmezésére alapultak. Ugyanakkor az írott kútfőkből nyerhető egykori valóságot nagyban befolyásolták a temetkezési szokások torzító folyamatai is (STEUER 1968; BRATHER 2004). A soros temető korszak esetében összegzőképpen kijelenthető, hogy a kontinentális szokásoktól kevésbé térnek el a Kárpát-medencében temetkező közösségek. Sokkal meglepőbb, hogy a 6. századi Dunántúl esetében az átlagos tendenciákat meghaladó módon vannak jelen a fegyverek a temetkezések anyagában. Ugyanakkor kijelenthető, hogy mind a két területen jelentősebb eltérések figyelhetők meg temetőkre lebontva is, akár az egyes mikrorégiókon belül is. Ennek a helyi közösségek szokásrendszerében mutatkozó különbségek mellett fontos oka lehet még az adott lelőhely geográfiai elhelyezkedése is (Pl. folyók átkelőhelyei) (B. TÓTH 2014). Az utóbbi években feltárt tiszapüspöki temető nagyon szemléletes példaként említhető. A lelőhely egyik legnagyobb kuriózuma, hogy a bolygatások csak kevésbé érintették, aminek köszönhetően a fegyveres sírok sokkal nagyobb arányban maradtak meg, mint más, a régióban található temetkezőhelyen. Ebben a temetőben a korán megtelepedő (5. század utolsó harmada) és magát is a korszakban ritkaságszámba menő presztízstárgyakkal reprezentáló és fegyverekkel temetkező réteg tapintható ki. A fegyverek mellékelése egészen a korszak végéig kimutatható (talán már a kora avar korba áthajló 126. temetkezés).

A Dunántúl, a Tisza-vidék és Erdély esetében a 6. század első felében nem találkozhatunk kiemelkedő presztízsz tárgyak mellékelésének szokásával. Általában a puritánabb férfi viselet elemei

figyelhető meg: övszerelékek, kések, gyűjtőalkalmazások, tarsolyok, fésűk. Az étel és italmelléletek terén ellenben regionális különbségek kitapinthatók. Míg a langobard kori temetőben a halotti áldozatra szánt húsmelléklet gyakoribbnak minősül, addig ezek az Alföld területén ritkábbnak. Az egykori háziállatok temetkezési rítusban történő bevonása ellenben jelentős eltérés, hiszen az avar kort megelőzően erre utaló jelek nem mutatkoznak a Kárpát-medence keleti felén (szintén ez érvényes a vadászat során használt unikális mosonszentjánosi idomított szarvasra is!). A lovak eltemetése a fegyveres sírok mellett mindkét területen csak a korszak végének kiemelkedő presztízsű temetkezései jelentkeznek. Az italmelléklet tárolására elhelyezett edények esetében nem kitapintható nagyobb eltérés a távolsági és egyszerűbb fegyverekkel, valamint a nehezebb támadófegyverekkel eltemetettek között.

Főkomponens elemzés a Kárpát-medence keleti feléről ismert sírok anyagára

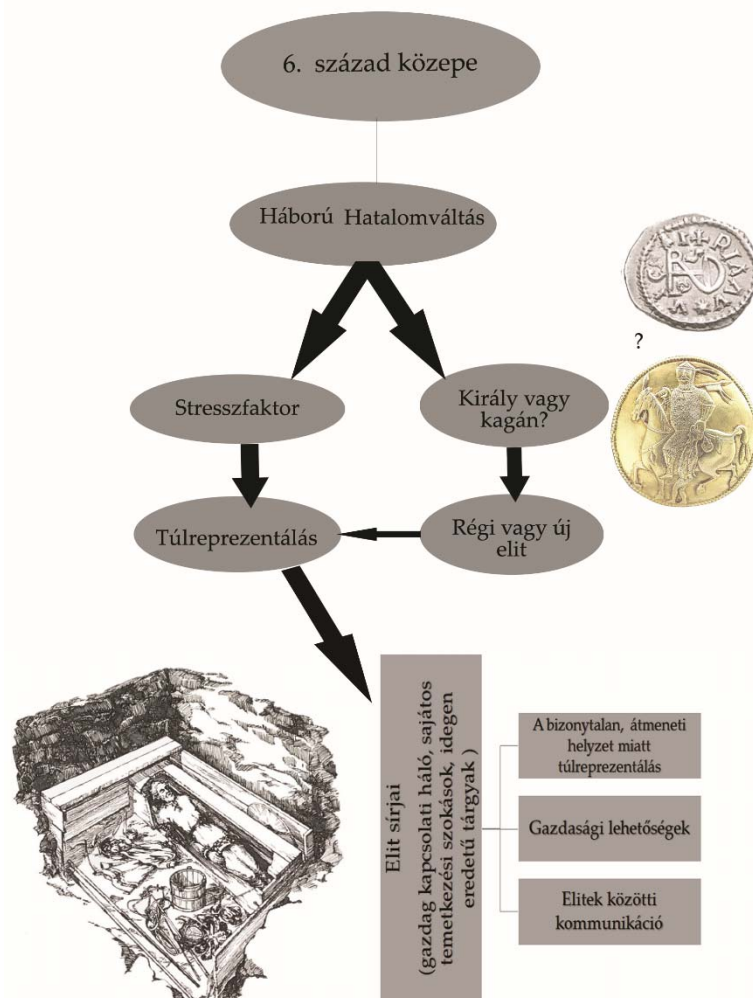
A fegyvereket leszámítva az egyéb kísérőmellékletek terén tehát nem fedezhetők fel szignifikánsabb eltérések a leletanyagban. Ennek köszönhetően a statisztikai elemzések során is jórészt nagyon „egybefüggő” képet kaphatunk az egyes lelet kombinációiból a bináris adatokkal dolgozó faktoranalízis eredményei alapján is. Itt az eltérések egy részét a pusztán régészeti elemzésben is jelentkező fegyvertípusok és azok kombinációi jelentik. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az egyes hagyományos és a számítógépes statisztikai módszerek egykori valóságot leíró lehetőségeit is nagyban befolyásolják a korszakra jellemző sírbolygatások. Sok esetben megfigyelhető, hogy a nagyobb erőbefektetéssel megásott temetkezőhelyeket is jelentősebben kifosztották és kifejezetten a díszfegyvereket is kiemelték az elhunytak mellől (visszamaradó szerelék részek utalnak erre).

A fizikai antropológia nyújtotta eredmények alapján ellenben egy nagyon konzekvens kép rajzolódik ki a Kárpát-medencében is, mely csak kevésbé tér el a Meroving-kor sajátosságaitól. A férfiak esetében elmondható, hogy a legfrekvenciáltabb időszak, mikor mind a kvantitatív és kvalitatív minőségű mellékletek is megjelennek sírjaikban az adultus és a matusus kor közé esik. Ezt megelőzően kifejezetten egyszerű mellékletek és fegyverek látnak napvilágot a sírokból: főként nyílhegyek, illetve részben lándzsahegyek is. Ugyanakkor elmondható, hogy egyes esetekben kifejezetten számolhatunk a korszakban a gyermekek által használt harci, vagy gyakorlóeszközök jelenlétével is. A Dunántúlról az eddig is ismert hegykői gyermek hegy mellett kiemelhető, hogy újabban a szőládi temető sírjából is ismerté vált egy kifejezetten a juvenis korú elhunyt méreteihez idomuló lándzsahegy is. A matusus kor fegyver és leletgazdagságát követően a senilis korosztály képviselői az egész régióban kifejezetten egyszerű mellékletekkel vannak túlvilági útjukra bocsátva. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy egy-egy személy lokális társadalomban betöltött szerepét, illetve a presztízst nem csak a „teljes” fegyverkombinációk jelképezhetik. Erre kiváló példát szolgáltat a szelestei temető 441. sírja, melyben az elhunyt férfi a közösségre jellemző munkaeszközök sora mellett két kutyával lett eltemetve. Fegyverei között pedig jellegzetes, magasabb státuszra utaló típus nem található (balta, lándzsahegy, nyílhegyek). Jelen temető esetében már az elkészült antropológiai feldolgozással is össze sikerült vetni a régészeti eredményeket. Ezek alapján egy kifejezetten nagy fizikális igénybevételt jelentő életmódot folytató mikroközösség temetkezett itt, mely esetében a traumás sérülések gyakorinak tekinthetők. Több ilyen adat is már rámutatott arra, hogy az egyes fegyverek sírba helyezése valóban a helyi és a temető közösség részéről történő reprezentációnak a részét képezi.

Az elemzett temetkezési helyek sírgödörre vonatkozó adatai és az elhunytak mellé elhelyezett mellékletek összehasonlítása nem minden esetben igazolta azt a nézetet, hogy a nagyobb erőbefektetést igénylő sírokból csak és kizárólagosan nagyobb presztízzsel bíró személyeket temettek el. Az alföldi gepida kori temetkezőhelyek ilyen szempontból számos jó példát szolgáltatnak. A jobban dokumentált szolnok-szandai, szőreg-téglagyári, szentes-nagyhegyi, vagy az újabban feltárt tiszapüspöki temetőben sincsenek élesebb különbségek. Az elhunytakat itt gyakorta hosszú és keskeny sírgödörökbe helyezik el, sőt még a gyermekek temetkezéseire is kiemelt figyelmet szentelnek. A langobard kori Dunántúl esetében ellenben jelentősebb különbségek is tetten érhetőek. Ez részben az eltérő sírformák alkalmazásából is adódik (padkás és *Totenhausok*), de ugyanakkor a különbségek egy része klasszikusan a melléklettípusokhoz is igazodik. Az egyszerűbb és távolsági fegyverekkel eltemetett személyek például jelentősebben „kisebb” figyelemben részesülnek, mint a közelharci fegyverekkel eltemetett társaik.

A nagyobb Kárpát-medence keleti felén található temetők nyitósírjai több szállal is kötődnek az 5. század közepének anyagi művelődéséhez. Az itt található soros temetkezőhelyek első fegyveres sírjait és egyben alapító sírjait is gyakorta az előző korszakból öröklött fegyverekkel (keskeny pengéjű saxok, háromélű nyílhegyek), valamint olyan az 5. század végére és 6. század elejére keltezhető mediterrán eredetű csatokkal látták el, melyek nagyobb presztízssal bírnak. A korai keltezésű tárgyaknak a D3 periódus hagyományaival (az apahidai sírokhöz hasonló presztízis tárgyak, egyszerűbb kivitelben) egyenlőre egyedülálló kapcsolatát jelentik a tiszapüspöki temetkezések a régióban. Hasonló minőségű és részben státusszimbólum jellegű leletek újfent majd csak a 6. század derekán jelennek meg a Kárpát-medencében. Egyenlőre nagyon nehéz a jelenség mögött rejlő hatásokat pontosan meghatározni, minthogy nagyon hasonló folyamatokat tapasztalhatunk egészen Skandináviáig: egy új elkülönülő elit réteg születése. A Kárpát-medence ugyanakkor olyan sajátos történelmi fejlődésen is megy át ebben a korszakban, ami részben a korábbi elit hatalmának meggyengülését is jelenti, mely gyakorta együtt jár a hatalmi reprezentáció fuenrális régészetben is jelentkező felerősödésével. A díszfegyverekkel, lovas

kultúrával, fém és üveg edényekkel összekapcsolt elit megjelenése mellett a legkésőbbi horizont keleti területeken található sírjaiban kifejezetten felerősödik a nehezebb támadófegyverek mellékelése mellett a mediterrán és kortárs meroving övszerelések jelenléte is. A klasszikus északi és a meroving területek keleti változásaihoz kötődő elkülönülő temetkezések eddig Mosonszentjánoson kerültek csak elő, melyek hasonló minőséget is képviselnek. A Kárpát-medence keleti felén bár hasonló törekvések megfigyelhetők, azonban ténylegesen egyező elitrepresentáció már feltehetően csak az avar korban a hatalmát újrafogalmazni kívánó elit körében fedezhető fel.

A kései periódusra keltezhető fegyveres sírok értelmezésének lehetséges ábrája

Avar kori kitekintés

A 6. század derekát követően természetesen sem a Dunántúlon, sem pedig a Tisza-vidéken nem figyelhető meg az egyes temetkezőhelyek automatikus lezárása, sőt a korábban használt lelőhelyeket több esetben is egészen a század utolsó harmadáig nem hagyják fel. Mind a két régióban kimutatható az avar periódus első felében is a töretlenebb fejlődésnek a nyoma, mely ezeket a közösségeket továbbra is a meroving világhoz kapcsolta. A Dunántúl esetében azonban kiemelendő, mint arra Csiky Gergely és Vida Tivadar is rámutatott már, hogy az egyes keleti meroving jellegű anyagot felmutató temetkezőhelyek esetében sem teljesen azonos összképről beszélhetünk (CSIKY 2012; VIDA 2018). A kölkedi temető, a zamárdi, a szekszárdi és a csákberényi teljesen más leletösszetételt produkálnak. Emellett egyes esetekben számolhatunk a korábbi temetkezési tradíciók szívós továbbélésével is a területen (női sírokban apotrópikus mellékletként megjelenő páncéltöredékek, gyermekek sírjaiban jelentkező nyílcsúcsok).

Továbbra is használt tárgytipusok (kard, sax, lándzsahegyek és új típusaik) a kontinuitás mellett jelentősebb arányeltolódást mutatnak. A korábbi időszakhoz képest például jelentősen megnő a

szakállas nyílhegyek aránya a leletanyagban, valamint új szerelék-típusok és egyéb, a nyugati fejlődést követő darabok jelennek meg. A változás egyik legszemléletesebb példáját a pajzsdudorok jelentik, hiszen ezek között a korábbi időszak darabjaival szinte csak néhány egyezés mutatható ki. Helyette sokkal inkább a dél-német területeken és Itáliában a korszakban divatos példányokat kezdik el használni. A jellegzetesen „germán” kombinációkat mutató sírleletek mellett azonban nagyon hamar megjelennek a vegyes fegyvertársítások is (új és pajzsdudorok kombinációja, mely a korábbi vélekedésekkel ellentétben egyáltalán nem jelképes kombináció lehetett). Ennek egyik oka, hogy az avar fegyverzet nagyon gyorsan tudja magába integrálni a funkció szempontjából hasonló szerepkört betöltő, ugyanakkor az ellenfelek ellen is hasznos darabokat. Természetesen ez a fajta kapcsolati háló visszafelé is működik. Ezek elemzése is fontos új eredményeket hordoz a kora avar kor több forrásból táplálkozó művelődésének megértésében.

A befogadó intézményben végzett munka és kapcsolata a pályázattal

Az OTKA PD 3 éves időtartama alatt befogadó intézményem a PTE BTK TTI Régészeti Tanszéke volt. Az intézményben adjunktusként tevékenykedtem a jelzett időszakban, a szerződésben előírt 30% időráfordításban oktatási és szervezési feladatokat láttam el. Ezen időszak alatt összesen 38 kurzust tartottam (szeminárium, szakdolgozói szeminárium, kollokvium) a császárkor és a magyar államalapítás időszaka közötti kronológiai keretek között régész hallgatóknak. Adjunktusként részt vettem a jelenleg is hatályban lévő BA és MA tanterv kidolgozásában és akkreditációs folyamatában, valamint az MA Népvándorlás kor szakirány beindítása is ekkor történt meg. A 3 év alatt több kurzuson sikerült az aktuális újabb OTKA PD kutatásokat is érintő újabb eredményeket a hallgatókkal is megosztani. Emellett összesen 7 szakdolgozatot vezettem, ebből 3 kifejezetten a jelen kutatáshoz is kapcsolódó témakör volt (Székely Kristóf: „Hasadjanak a pajzsok” A Meroving-kori germán pajzsdudorok a Kárpát-medencében. PTE Régészet szak BA szakdolgozat. Pécs, 2019. Varga Bálint: Kora avar kori nyílhegyek a Kelet-Dunántúlról. PTE Régészet szak BA szakdolgozat. Pécs, 2019. Galambos Máté: Gondolatok a Kárpát-medence népvándorlás kori vadászatáról. PTE Régészet szak BA szakdolgozat. Pécs, 2019.), melyeket a hallgatók mind sikeresen védtek meg.

Disszemináció

Az OTKA PD kutatás során elért eredményeket részben megjelent írásokban és részben megjelenés előtt álló tanulmányokban közöltem. Emellett jelen témához kapcsolódóan 8 konferencia előadást is tartottam, melyek közül 3 idegen nyelven hangzott el. Az időszak végére elkészült a kutatási eredményeket összefoglaló kézirat is, melynek megjelentetésére a következő évben kerülhet sor. A tervezett természettudományos vizsgálatokra a pályázat időszakában forráshiány miatt nem kerülhetett sor teljes mértékben, azonban az idei évben sikerült elkülöníteni egy másik pályázatból (TUDFO/51757-1/2019/ITM) keretet ezek végleges megvalósítására, melyhez a Miskolci Egyetem Metalurgiai és Öntészeti Intézete fog segítséget nyújtani. Az szelestei és a tiszapüspöki temetők esetében a fegyveres leletanyag elemzését elkészítettem, a feltárókkal történő egyeztetés után azokat az eredményeket majd csak kifejezetten az adott temetőket feldolgozó kötetek részeként van lehetőségem megjelentetni. Kifejezetten fontos feladatnak tekinthető az ismeretek érdeklődő nagyközönséggel történő megosztása is. ennek keretében kifejezetten az 5–6. századi folyamatokra fókuszáló ismeretterjesztő könyv kéziratát is elkészítettem, melyben kiemelkedő helyet kapott a fegyvertörténeti és társadalomtörténeti eredmények ismertetése is.

Pályázathoz kapcsolódó publikációk

"Harci ingem ki hasítja? Ki háborítja álmom?", avagy léteztek-e gepida és langobard fegyveres nők a Kárpát-medencében? Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Új folyam 4. (2017) 41–67. (Keresztes Noémi Ninettával közösen)

Kiss P., Attila: Waffengräber der Mitte und zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts im östlichen Karpatenbecken. Die männliche Elite zwischen Gepidenkönig und Awarenkagan? In: Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. Hrsg. Vida, Tivadar – Quast, Dieter – Rácz, Zsófia – Koncz, István. Budapest, 2019. 471 – 494.

„A semmiből egy új, más világot teremtettem.” László Gyula a népvándorlás kor társadalmának régész kutatója. In: "Elődeim kezét fogom hát, az ő munkájukat folytatom" Emlékkötet László Gyula halálának 20. évfordulójára. Szerk.: Gróf Péter–Szabados György. Budapest – Visegrád, 2019. Megjelenés előtt.

„Ki hagyná el Asiát, Africát, vagy Itáliát, hogy Germániába menjen?” Germánok a Kárpát-medencében. Könyv kézirat. Budapest, 2020. Megjelenés előtt.

Kiss P. Attila – Haramza Márk – Török Béla – Tóth Boglárka – Zágórhidi Czigány Bertalan: Az avar kori fegyverek az archeometallurgia tükrében. In: Gallina Zsolt–Török Béla: Avar vasművesség. Budapest. Megjelenés előtt.

Waffengräber in der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts im Karpatenbecken. Elfogadott kézirat.

Kelet és nyugat határán. Az 5. század második felének fegyveres temetkezései. Magyarországi Intézet Évkönyve 2020. Leadott kézirat.

Konferencia előadások

2016. november 3–4. Migráció, technikai innováció, zsoldosok? Az 5. század második felében a Kárpát-medencén kívül előkerülő keskeny pengéjű langsaxok eredete. „Hadak útján”. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Gazdaság–Kereskedelem–Kézművesség. ELTE BTK Régészettudományi Intézet. Budapest

2017. június 7–9. „A lándzsával harcoló gót, a karddal dühöngő gepida és a nyilában bízó hun.” Megjegyzések a Kárpát-medence 5. századi fegyveres temetkezéseihez. X. Szegedi Medievisztikai Konferencia. Szeged.

2017. június 6. The military force and weapons of the Gepids in light of the written and archaeological sources. 24th International Medieval Congress, Leeds.

2017. október 27–28. Szóba sem jöhet Skandinávia? A hódmezővásárhéy-kishomoki sírok esete. „Hadak útján”, a népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája. DE BTK Klasszika Filológiai és Ókortörténeti Tanszék – Déri Múzeum Régészeti Tár – MNM. Debrecen.

2018. március 19–21. Männliche Elite zwischen Gepidenkönig und Avarnkagan? Waffengräber der Mitte und zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts im östlichen Teil des Karpatenbeckens. „Prunk in der Provinz“. Eliten zwischen Zentrum und Peripherie AG Spätantike und Frühmittelalter. Sektion auf der Tagung des Mittel- und Ostdeutschen (MOVA) und des West- und Süddeutschen Verbandes (WSVA) für Altertumsforschung 2018 in Halle (Saale). Halle.

2018. június 22. „A művészet nem egyéb, mint a valóság kitalálása.” László Gyula, a Kárpát-medence népvándorlás korának kutatója. László Gyula halálának 20. évfordulójára emlékezve az NMI Művelődési Intézet László Gyula Intézete (NMI LGYI) és a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma (MNM MKM) közös szervezésben. Visegrád.

2018. december 3–4. „...sírját felnyitva kardját s ami ékességet csak talált, elvitte.” A szelestei langobard kori temető fegyveres sírjai. Fiatal Hadtörténészek Országos Konferenciája. Magyar Hadtudományi Társaság Dél-dunántúli Tagozata – Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet. Pécs. (Pap Ildikó Katalin – Tóth Gábor kollégákkal közösen).

2018. október 3–5. Gepidic weapons graves and the Gepidic male society? Case study. XIV. Protohistorická Konferencie. Archeologie Barbarů 2018 „Zbraně a jejich nositelé“. Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno. Bruno.

Bibliográfia:

- ANKE 1998: Anke, Bodo: Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts. Wiesbaden 1998.
- B. TÓTH 2014: B. Tóth, Ágnes: The role of rivers in the settlement history of the Great Hungarian Plain in the 5th and 6th centuries AD: overview and prospects. *Siedlungsforschung: Archäologie–Geschichte–Geographie* 31 (2014) 191–208.
- BRATHER 2004: Brather, Sebastian: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen, Alternativen. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde Band 42*. Berlin–New York. 2004.
- BUGARSKI–IVANIŠEVIĆ 2018: Bugarski, Ivan - Ivanišević, Vujadin: Sixth-century foederati from the Upper Moesian Limes: Weapons in a social context. In: *Vivere Militare Est, From populus to emperors–Living on the frontier*. Vol. 1. Ed.: Korać, Miomir –Golubović, Snežana – Mrđić, Nemanja. Belgrade 2018, 291–332.
- CSIKY 2012: Csiky Gergely: Fegyverzet és társadalom az avar régészet tükrében: A dunántúli germán kontinuitás kérdése. In: *Hadak Útján XX*. Szerk. Petkes Zsolt, Budapest, 2012, 109–120.
- DOBOS 2019: Dobos Alpár: On the edge of the Merovingian culture. Row-grave cemeteries in the Transylvanian Basin in the 5th–7th centuries. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches*. Hrsg. Vida, Tivadar – Quast, Dieter – Rácz, Zsófia – Koncz, István. Budapest, 2019. 111–142.
- FRIEDRICH 2015: Friedrich, Matthias. Archäologische Chronologie und historische Interpretation: Die Merowingerzeit in Süddeutschland. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 96. Berlin–Boston 2016.
- GLAD 2015: Glad, Damien: L'armement dans la région balkanique à l'époque romaine tardive et protobyzantine (284–641): héritage, adaptation et innovation. *Bibliothèque de l'Antiquité tardive* 30. Turnhout 2015.
- HOREDT 1979: Horedt, Kurt: Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bukarest 1979.
- HÜBENER 1989: Hübener, Wolfgang: Über merowingerzeitliche Schildbuckel, *APA* 21, 1989, 85–97.
- ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 2018: Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: „...*Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.*” *Egy elfelejtett nép, a szarmaták*. A Jósa András Múzeum Kiadványai 74. – Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza – Szeged, 2018.
- IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2007: Ivanišević, Vujadin–Kazanski, Michel: Nouvelle nécropole des Grandes Migrations de Singidunum. *Starinar* LVII (2007) 113–135.
- KACZANOWSKI 1994: Kaczanowski, Piotr: Einige Bemerkungen über die „barbarischen“ Waffenfunde von römischem Boden. *Specimina Nova* 9 [(1993) 1994] 131–156.
- KAZANSKI 1994: Kazanski, Michel: Les éperons, les umbo, les manipules de boucliers et les haches de l'époque romaine tardive dans la région pontique: origine et diffusion. In: *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994. Hrsg. von Camap-Bornheim, Claus. Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg Sonderband 8. Lubin–Marburg 1994, 429–485.
- KERESZTES 2015: Keresztes Noémi Ninetta: Fegyveres langobardok Magyarországon I. Típusok és fegyverkombinációk. In: *Hadak útján XXIV. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. Konferenciája. I. Kötet*. Szerk. Türk Attila. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 3.1. Budapest–Esztergom, 2015. 469–498.
- KERESZTES-KISS 2017: Keresztes Noémi Ninetta – Kiss P. Attila: "Harci ingem ki hasítja? Ki háborítja álmom?", avagy léteztek-e gepida és langobard fegyveres nők a Kárpát-medencében? *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Új folyam* 4. (2017),

- KISS 2014: KISS, ATTILA P.: Huns, Germans, Byzantines? The origins of the narrow bladed long seaxes. *Acta Archaeologica Carpathica* 49 (2014) 111–144.
- KISS 2019: Kiss P., Attila: Waffengräber der Mitte und zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts im östlichen Karpatenbecken. Die männliche Elite zwischen Gepidenkönig und Awarenkagan? In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches*. Hrsg. Vida, Tivadar – Quast, Dieter – Rácz, Zsófia – Koncz, István. Budapest, 2019. 471 – 294.
- MESTERHÁZY 2009: Mesterházy, Károly: Eine Gräbergruppe mit nordsüdlicher Grablegung im gepidischen Gräberfeld von Biharkeresztes–Ártánd-Nagyfarkasdomb. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 60 (2009) 73–95.
- MIKS 2007: Miks, Christian: *Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit. Bd. 1: Text; Bd. 2: Katalog und Tafeln*. Rahden 2007.
- PÁRDUCZ 1959: Párducz, Mihály: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11 (1959) 309–398.
- REIß 2007: Reiß, Robert: Nahkampf und Fernkampf in der Merowingerzeit. Eine Studie über Waffentechnik und Kampfweise der Franken vom ausgehenden 5. bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts n. Chr. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 39 (2007) 211–244.
- SOÓS-BÁRÁNY-KÖHLER-PUSZTAI 2017: Soós, Eszter-Bárány, Annamária-Köhler, Kitti-Pusztai, Tamás: Settlement and graves at Hernádvécse (Ne-Hungary) from the 5th century AD: The relation between living space and burial place in the Hunnic period. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LVI (2017) 49–98.
- STEUER 1968: Steuer, Heiko: Zur Bewaffnung und Sozialstruktur der Merowingerzeit. Ein Beitrag zur Forschungsmethode. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 1968 (37) 18–87.
- TEJRAL 1999: Tejral, Jaroslav: Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. In: *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Hrsg. Fischer, Thomas-Gundolf, Peter-Tejral, Jaroslav. Spisy Archeologického Ústavu av Čr Brno. 14. Köln-Brno 1999, 217–292.
- TEJRAL 2008: Tejral, Jaroslav: Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen "gentes" im Mitteldonauraum aus der Sicht der Archäologie. In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsbildung in der Völkerwanderungszeit*. Hrsg. Tejral, Jaroslav. Spisy Archeologického Ústavu av cr Brono 26. Brno 2008, 55–119.
- TEJRAL 2015: Tejral, Jaroslav: Spätantike Körperbestattungen mit Schwertbeigabe in römisch-barbarischen Grenzzonen Mitteleuropas und ihre Deutung. In: *Romania Gothica 2. The Frontier World: Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1-2 October 2010*. Hrsg.: Vida, Tivadar. Budapest 2015, 129–236.
- VIDA 2018: Vida Tivadar: A sztyeppe, a bizánci és a meroving birodalmak között. Kulturális változások a Kárpát-Medence nyugati felén a 6-7. században. *Nagydoktori kézirat*. Budapest, 2018.
- WERNARD 1998: Wernard, Joo: „Hic scramasaxi loquuntur”. Typologisch-chronologische Studie zum einschneidigen Schwert der Merowingerzeit in Süddeutschland. *Germania* 76 (1998) 747–787.
- WERNER 1956: Werner, Joachim: Beiträge zur Archaologie des Attila-Reiches. Bayerische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse. *Abhandlungen neue Folge* Heft 38. München 1956.